

проекті – державного, в т. ч. на рівні можливої державної програми чи частини програми «Бібліотека – XXI», та через залучення коштів спонсорів, фундацій тощо. Створення Комітету ініціюють перші чотири бібліотеки – учасниці проекту, але слід запросити до участі й інші провідні книгозбірні країни – національні медичну та історичну, державні сільськогосподарську і науково-технічну та ін., а також бібліотеки провідних університетів України (принаймні Київського національного університету імені Тараса Шевченка, Харківського, Львівського, Одеського, Чернівецького, Таврійського

національних університетів). Варто залучити до роботи Українську бібліотечну асоціацію та представників дотичних проектів, що реалізуються на терені України (наприклад, проект «ELibUkr – Електронна бібліотека України»).

Сподіваємося, що, коли стаття побачить світ, такий Комітет вже буде створено і він працюватиме над спільними планами щодо повноцінного та достойного представлення України на світовому рівні через участь в історичному проекті Світової цифрової бібліотеки.

ТОЧКА ЗОРУ

УДК 025.7(04)

ДІЯЛЬНІСТЬ БІБЛІОТЕК ЗІ ЗБЕРЕЖЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ ДОКУМЕНТАЛЬНОЇ СПАДЩИНИ: ПРОБЛЕМИ КООПЕРАЦІЇ

Розглядаючи проблему збереження книжкових пам'яток у бібліотеках, автор акцентує увагу на необхідності якнайскорішого створення Державного реєстру національного культурного надбання в частині «Книжкові пам'ятки України», вбачаючи в цьому один із напрямів можливого співробітництва бібліотечних закладів. Також йдеться про необхідність кооперації та координації роботи з оцифрування документальної спадщини з метою уникнення дублювання в цій галузі.

Ключові слова: культурна спадщина, книжкові пам'ятки, реєстр, страхова копія, оцифрування

Рассматривая проблему сохранности книжных памятников в библиотеках, автор делает акцент на необходимости скорейшего создания Государственного реестра национального культурного наследия в части «Книжные памятники Украины», видя в этом одно из направлений возможного сотрудничества библиотечных учреждений. Также идёт речь о кооперации и координации работы по оцифровке документального наследия во избежание дублирования в этой отрасли.

Ключевые слова: культурное наследие, книжные памятники, реестр, страховая копия, оцифровка

While doing researches of the literary monument's safekeeping problem, the author emphasizes the necessity of founding a State national cultural heritage register in the nearest future, in particular "Literary monuments of Ukraine", perceiving it as one of the directions of a probable cooperation and coordination in documentary heritage's digitization, for the purpose of avoiding duplication.

Key words: the cultural heritage, the literary monuments, the register, the backup, the digitization.

КОЛИ говорять про збереження культурної спадщини в бібліотеках, мають на увазі насамперед книги, причому не сучасні, а переважно давні: рукописні, стародруковані, а також рідкісні й цінні видання пізнішого часу, тобто те, що сьогодні називають «книжковими пам'ятками». В багатьох нормативних документах і методичних рекомендаціях зафіксовано, що фондоутримувачі **зобов'язані** займатися консервацією книжкових пам'яток, котра забезпечуватиме їхню збереженість. Причому не тільки, так би мовити, фізичною консервацією, але й переведенням інформації, що міститься в книзі, її оформлення на нові носії – цифрові, а також задоволення ними потреб користувачів і вилучення оригіналів з активного обігу. За умови залишкового принципу фінансування бібліотек, кожна установа намагається вирішити ці питання самостійно. І часто трапляється так, що, шукаючи потрібний ресурс в Інтернеті, користувач знаходить кілька копій примірників одного видання на різних сайтах та не знаходить жодної копії інших видань.

Ми не знаємо достеменно, чим саме займаються колеги з різних бібліотек, які пріоритети вони обрали для оцифрування документальної спадщини, що пла-

нують оцифрувати, а що вже оцифрували. Звідси випливає об'єктивна потреба у зведенні такої інформації. Це один із напрямів нашої можливої кооперації. Погодьмося, що при недостатніх, чесно скажемо, технічних, фінансових і ще якихось ресурсах витратити час і знов-таки ресурси на одні й ті самі видання не раціонально. Адже ми поки що не ставимо завдання суцільного оцифрування всіх бібліотечних фондів країни.

Отже, якщо певні зразки книжкової спадщини оцифровуються в бібліотеках з метою не лише зафіксувати видання в цифровому депозитарії чи виготовити цифрову копію як страхову, але й для дистантного обслуговування користувачів, то доцільно враховувати наявні (виставлені) ресурси інших установ. Однак повторюємо, якщо створюється страховий фонд на власні раритети – тоді, безперечно, важливо зафіксувати особливості конкретного примірника. Таким чином, потрібна кооперація та координація нашої роботи в цій галузі. Це є актуальним і з позицій міжнародного представлення вітчизняних книжкових скарбів у світових електронних бібліотеках – таких, як Європейська чи Світова бібліотеки.

Г. Ковальчук

Навряд чи хтось буде виставляти зображення кількох примірників, наприклад, прижиттєвого видання «Кобзаря» Т. Шевченка. Адже пересічному користувачеві, як правило, важливий сам текст видання, а не його місцезнаходження. Отже, перш ніж починати оцифрування будь-якого примірника, треба знати (перевіряти), хто вже має такий електронний ресурс, чи виставлений він on-line (це дуже важливо, оскільки більшість бібліотек надає доступ до електронних копій раритетів тільки в читальних залах, але з часом, ми сподіваємося, що доступ до таких пам'яток, які належать людству, буде відкритий). І чи завжди ми взагалі знаємо, скільки і де в державі таких примірників (з україномовною книгою легше, є друківані покажчики, але варто було б мати також зведену єдину електронну базу, що пришвидшило б пошук).

У безпосередньому зв'язку з цим інший напрям нашої кооперації, пов'язаний зі створенням Державного реєстру національного культурного надбання (ДРНКН) у частині «Книжкові пам'ятки України». Розмов докола цього було і є достатньо, існує певна юридична база, починаючи від постанови Кабінету Міністрів ще 1992 року! 18 років триває підготовка реєстру, а віз, як кажуть, і нині там. І не тому, що такий реєстр державі не потрібен.

Весь світ наразі працює в цьому напрямі, починаючи від програми ЮНЕСКО «Пам'ять світу», і багато країн мають свої реєстри книжкових чи навіть документальних пам'яток (на зразок «Пам'ять Америки», «Пам'ять Японії»); існують чи створюються Європейська бібліотека, Світова цифрова бібліотека, Консорціум європейських наукових бібліотек та ін. До речі, ЮНЕСКО час від часу нагадує країнам – членам цієї поважної організації (останнє нагадування Україні було наприкінці 2009 р.) про необхідність створення національних реєстрів документальної пам'яті. Будемо й надалі робити вигляд, що нас це не стосується, зробити це неможливо, недоцільно і т. ін.? Реєстр потрібен, насамперед, нам, фондохранителям. Це охоронна грамота наших скарбів! Це джерело інформації для наукових досліджень, а також для правоохоронних органів, митниці, адже за Законом України про вивезення, ввезення та повернення культурних цінностей, за межі держави не може бути вивезена пам'ятка, якщо вона занесена до Державного реєстру національного культурного надбання. Закону також уже більше 10 років, а реєстру досі немає.

Можна назвати ще не одну причину, за якою Україні потрібен державний реєстр нашої культурної спадщини. Статус книжкової пам'ятки національного рівня означає створення для неї особливих умов зберігання, обмеження обігу серед читачів, першочерговість виготовлення сучасних копій, тобто, знову ж таки, йдеться про чинники, що згадувалися вище.

Звернемося до досвіду бібліотек Білорусі та Росії у цьому питанні. Так, у Білорусі, порівняно з Україною чи, тим більше, з Росією, фондів книжкових пам'яток значно менше. Переважна частина їх зберігається в Національній бібліотеці, яка при переїзді в нове приміщення одержала від держави найновішу техніку й

активно займається створенням сучасних електронних ретрокаталогів, не кажучи про те, що повні імідж-каталоги (тобто скановані картки) на всі фонди давно виставлені для користування віддаленим користувачам, а також для дистантного замовлення певних книжок.

Заслугує уваги досвід Росії в цій сфері¹. Державну програму збереження бібліотечних фондів там було прийнято, як і у нас, на 2001–2005 рр. Знов-таки, як і в Україні, мету її за 5 років не було досягнуто, це зрозуміло. І тоді на державному рівні приймається нова, аналогічна програма, на 2006–2011 рр. Ці програми структуровано на 7 підпрограм, якщо коротко, за такими напрямками: консервація (створення електронних паспортів на рідкісні книги, відповідної бази даних); формування страхового фонду (збереження інформації через мікрофільмування); безпека бібліотечних фондів (оснащення бібліотек відповідним обладнанням); збереження в процесі експонування; облік (виділення книжкових пам'яток); кадри (перепідготовка кадрів за фахом «книгознавець – організатор фонду книжкових пам'яток») і, нарешті, книжкові пам'ятки – сьома підпрограма.

Найголовніший результат – розроблення і реалізація єдиної політики в країні щодо книжкових пам'яток, забезпечення їхнього зберігання й раціонального використання, державної охорони та юридичного захисту. На базі РДБ створено Федеральний науково-дослідний, науково-методичний і координаційний центр по роботі з книжковими пам'ятками. Розроблено Положення про книжкові пам'ятки. Проведено анкетування бібліотек, музеїв та архівів із метою виявлення фондів рідкісних і цінних книг, наявності колекцій особливої історико-культурної значимості. З 2002 р. почав формуватися Загальноросійський звід книжкових пам'яток (ЗЗКП), у рамках якого виділено реєстри: «Фонди книжкових пам'яток», «Книжкові пам'ятки-колекції» та «Одиничні книжкові пам'ятки». Мета ЗЗКП – фіксація книжкових цінностей і закріплення відповідальності фондоутримувачів за їхнє збереження. Отже, пріоритетним завданням у роботі з книжковими пам'ятками є створення системи їхнього обліку та реєстрації в межах держави. До 2009 р. у ЗЗКП зафіксовано 372 фонди рідкісних книг, 469 книжкових пам'яток-колекцій, 94 672 одиничні книжкові пам'ятки.

Кардинальне питання – захист таких фондів. У більшості законів Росії, як і України, йдеться про нерухомі пам'ятки історії та культури. Тому Федеральний Закон Росії «Про внесення змін до Федерального Закону “Про бібліотечну справу”» в червні 2009 р. увів у офіційний обіг термін «книжкові пам'ятки», під котрим закріплено: рукописні книги та друківані видання, які мають видатну духовну, матеріальну цінність, особливе історичне, наукове, культурне значення і відносно яких установлений особливий режим обліку, зберігання та використання. Дуже важливим є смисловий елемент, закладений у слові «установлений». Це означає, що видання може вважатися книжковою пам'яткою лише після експертної оцінки та реєстрації у спеціальному реєстрі книжкових пам'яток. Поки що всі підготовлені

¹ Национальная программа сохранения библиотечных фондов России : подпрограмма «Книжные памятники Российской Федерации» 2001–2009 гг. / М-во культуры РФ, Рос. гос. б-ка, Межрегион. центр библ. сотрудничества. – М. : Межрегион. центр библ. сотрудничества, 2009. – 176 с.

фондоутримувачами списки мають інформаційне значення, вони чи їхні певні позиції ще не затверджені в статусі книжкових пам'яток.

Отже, юридично питання не відпрацьовано! Потрібен спеціальний закон, за яким ДРНКН набув би офіційного статусу обліково-реєстраційної системи і реєстрація книжкових пам'яток стала б обов'язковою вимогою. Тоді на законодавчому рівні на всі бібліотеки, музеї і архіви буде покладено обов'язок своєчасно надавати відомості для реєстрації в ДРНКН книжкових пам'яток. На Міністерство культури покладається затвердження порядку віднесення документів до книжкових пам'яток, реєстрації в ДРНКН та ведення реєстру. Все це потрібно узагальнити в «Положенні про книжкові пам'ятки» і представити на розгляд та затвердження на законодавчому рівні. І лише після цього відбуватиметься процес надання даних Державному центру по роботі з книжковими пам'ятками, де Експертна рада, затверджена, знов-таки, Міністерством культури, буде розглядати заявки з описом книжок і колекцій, присвоювати їм номери в реєстрі чи відхиляти заявки, надавати сертифікати на партії зареєстрованих книжкових пам'яток загальнодержавного значення. В регіонах аналогічну роботу мають проводити щодо пам'яток місцевого рівня. Отже, потрібно створювати регіональні центри, розробляти проект відповідного Положення; розіслати офіційні листи до виконавчих органів влади, органів культури в регіонах. Усі центри на місцях повинні відкрити спеціальні сайти, які відбиватимуть пам'ятки регіону.

Після ознайомлення з досвідом Росії напрошується висновок: у роботі із забезпечення охорони і збереження найціннішої частини писемної культури – книжкових пам'яток – насамперед, необхідна сучасна законодавча база, котра однозначно диктуватиме обов'язки фондоутримувачів щодо створення загальнодержавного обліку рідкісних і цінних книг як вагомої частини національного надбання (у вигляді ДРНКН). Потрібен координатор цієї діяльності у вигляді хоча б невеликого структурного підрозділу – для держави Україна це абсолютно незначні кошти. Функції такого окремого підрозділу, який був би науково-методичним і координаційним центром по роботі з книжковими пам'ятками (у складі головної бібліотеки сфери впливу МКТ України чи Державної служби з питань національної культурної спадщини цього ж Міністерства), – створення нормативно-правової бази, обґрунтування та популяризація науково-методичних питань, координація роботи, зведення даних від основних регіональних або галузевих центрів (бібліотек). Потрібні теоретичні напрацювання, обмін досвідом – він є в багатьох установах.

Нещодавно бібліотека Львівського аграрного університету пропонувала надіслати створений в ІРБІСі реєстр рідкісних книг сільськогосподарської тематики. Але хто проведе експертизу, наскільки такі книжки заслуговують статусу книжкової пам'ятки. Необхідно продумати і чітко розробити, затвердити на державному рівні весь ланцюжок – від опису конкретного видання в бібліотеці, зокрема університету, експертизи і до його включення головною установою в цій справі до бази даних реєстру. Напрацьований на місцях, сподіваємося, у багатьох бібліотеках упродовж останніх майже 10 років масив записів книжкових пам'яток потребує, нарешті, якогось зведення, узагальнення,

оформлення в єдиний державний реєстр книжкових пам'яток.

Третій напрям нашої можливої кооперації в галузі збереження національного культурного надбання – це інформування один одного про кричущі випадки крадіжок книжкових пам'яток. Це не є справою однієї бібліотеки, адже поки вона на свій розсуд розбирається з цією ситуацією, злочинець може прийти до іншої бібліотеки. За відсутності камер спостереження, повноцінної служби охорони, мікрочипів на книжках, хоча б на зразок охоронної системи книжкових магазинів, ми всі щоденно ризикуємо державним надбанням. Підкреслюю, це не особиста справа постраждалої сторони, це проблема державного масштабу, яку важко технічно вирішити, знов-таки, з фінансових причин. Але ж хоча б попереджати один одного потрібно! І не тільки щодо конкретних прізвищ підозрюваних осіб, але й стосовно тематики книжок, що користуються наразі підвищеним попитом у злочинців, а також методів, якими користуються ці особи при скоєнні злочинів.

Наприклад, вирізають блоки книг із палітурок і на їхнє місце ювелірно вклеюють макулатуру, точно підрізану за форматом книжки; вирізають гравюри і виносять їх у папках з подвійним дном; по кілька разів виходять із читального залу, залишаючи начебто книжки на столі, свідомо та настійливо відволікають увагу чергових у залі, на контролі, а в результаті книжки зникають безслідно. Це все дуже серйозні речі, і ми повинні обмінюватися відповідною інформацією, щоб не допускати подібних випадків, адже все, що зберігається в державних бібліотечних фондах, є національною культурною спадщиною.

І ще один напрям нашої діяльності з книжковим культурним надбанням. Принагідно підкреслимо, що термін «національна культурна спадщина» чи, вужче, «національна документальна спадщина» в цьому контексті відноситься не лише до книжок україномовних або навіть створених на українських землях, але й до всіх книжкових скарбів, що зберігаються в державних фондах України. Йдеться про проведення експертизи книг у бібліотеках, мета якої може бути різною: при купівлі книжкової пам'ятки бібліотекою і у випадку викрадення книжки; при укладанні актів на тимчасове передавання раритету на експонування до іншої установи і при відборі книжкових пам'яток до ДРНКН; при підготовці експертного висновку на книгу чи книги для Державної служби контролю за переміщенням культурних цінностей через державний кордон України або атрибуції дефектних примірників, у т. ч. для приватних осіб. Слід наголосити, що існуючі методики проведення митної експертизи (Л. Калашникова), музейних цінностей (В. Індутного, Гемологічного центру), документів Національного архівного фонду України, антикварної оцінки не дуже підходять у даних випадках або підходять не повністю. Усвідомлена суспільством історико-культурна цінність книжкових пам'яток та їхня грошова вартість на світових аукціонах примушує працівників бібліотек впритул зайнятися цією справою і виробити спільні підходи щодо цього, на які можна спиратися, посилатися у випадку необхідності, тобто, знов-таки, працювати більш-менш уніфіковано, злагоджено. Адже збереження національної книжкової спадщини – це справа, вагома й важлива.